

Томица Никчевић

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ И МЕЂУ-
НАРОДНИХ АКЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ У ТОКУ ПРИПРЕМА
ХЕРЦЕГОВАЧКОГ УСТАНКА 1875.

Начелно посматрајући, теми за коју сам се определијелио да говорим на овом скупу поводом стогодишњице рата Црне Горе са Турском 1876—1878. године не би било потребно никакво посебно образложење. Проблеми спољне политике и дипломатских акција овог периода представљају неисцрпну и стално актуелну тему о којој ће се увијек моћи рећи нешто ново. Они су и по својој природи такви да им се може приступати са разних страна и о њима давати разни судови. У оцјењивању црногорске спољне политике и њене дипломатске активности уочи избијања херцеговачког устанка и у његовом току то је дошло до пуног изражаја. О активности званичне Црне Горе давате су заиста различите оцјене и Црној Гори приписивани разни политички и ратни циљеви, те ће сваки покушај објективнијег научног приступа овим питањима бити у свакој прилици од великог интереса и од велике користи.

Као што се види из самог назива мога саопштења, нас овом приликом посебно занима карактер неких основних међународно-политичких и дипломатских акција Црне Горе и њених овлашћених представника у припремама и покретању устанка у Херцеговини (углавном до избијања тзв. невесињске пушке 9. VII 1875), који је претходио и био непосредни повод за велики и дуготрајни црногорско-турски рат 1876—1878. године. Разумљиво је да те акције овом приликом нећемо моћи излагати у детаљима, нити о њима наводити потпунију фактографску аргументацију, јер то не дозвољава ни вријеме ни карактер овога скупа.

Основи циљ овога мога саопштења је да се допринесе разјашњењу неколико битних питања, углавном сљедећих: 1) карактера и оцјена међународне и дипломатске дјелатности Црне

Горе у означеном периоду, 2) улоге Црне Горе у самом припремању херцеговачког устанка и у догађајима који су претходили црногорско-турском рату и 3) политичких и ратних циљева Црне Горе 1876—1878.

Ова питања сматрам нарочито значјним из више разлога. Њиховим продубљавањем ствара се, прије свега, могућност да се потпуније процијене и валоризују изванредни напори нашега народа у једном пресудном периоду наше историје. Истовремено, њиховим рашишћавањем ствара се основа и могућност да се отклоне многе произвољности, ненаучне и у не малом броју ангажоване и тенденциозне оптужбе као што су, на примјер, да књаз црногорски није био за покретање устанка, да је настојао само да устанак у Херцеговини искористи за своје територијалне и великодржавне циљеве, да је Црна Гора својом званичном политиком вукла „кобном сепаратизму“, да је издала „југословенску идеју“, да је имала смишљене хегемонистичке аспирације и циљеве према Херцеговини и сл. Чак је и за данашње доба и стање науке остало недовољно утврђено и још се показује актуелним питање да ли су и у којој мјери припреме и сам почетак устанка у Херцеговини дјело званичне Црне Горе, тј. веза херцеговачких главара и старјешина са црногорским државницима и званичним представницима, разумије се прије свега са црногорским књазом Николом Петровићем. Посебно је потребно имати на уму и чињеницу да се у великим прегледима европске политичке и дипломатске историје напори и доприноси Црне Горе у овом периоду глобалног разрјешавања велике источне кризе не приказују ни приближно сразмјерно њеном доприносу. Ни сам црногорски књаз, односно краљ Никола у својим мемоарским освртима није био у стању да у вези са овим и сличним питањима отворено и јасно изнесе праву улогу, циљеве и планове званичне Црне Горе и своје лично, што је сасвим разумљиво кад се имају у виду његов удио у догађајима и актуелност ових проблема у вријеме кад је радио на својим мемоарима.

Управо због значаја ових питања пред нашом историјском науком поставља се и један посебан и веома важан задатак — да стварно процијени да ли је и у којој мјери Црна Гора била дорасла и спремна да се у једном тако компликованом и одлучујућем историјском моменту снађе у сплету европских комбинација и дипломатије европских сила, што непосредније изражено значи да ли је она као изразито мали и још увијек формално непризнати међународни субјекат била и морала остати само послушни штићеник појединих великих сила и колективних заштитника европског поретка, или је, захваљујући одређеним историјским условима и својим реалним процјенама, могла и сама дјеловати као активни фактор у балканским збивањима и међународним односима.

У току своје дуготрајне ослободилачке борбе Црна Гора је морала доћи до сазнања о изузетном значају проширивања покрета, односно његовог повезивања са покретима у другим нашим крајевима, нарочито у сусједним брдским и херцеговачким племенима. Уколико је постизала реалније успјехе, она је све више појачавала рад на зближавању са тим устанички расположеним крајевима, да би постепено постала и веома важан ослонац ослободилачких покрета у њима. У току тог процеса утемељена је заједничка свијест о узајамности интереса и неопходности међусобне солидарности. Нарочито богато и политички садражјно искуство у том погледу стечено је током XIX вијека, а посебно педесетих и шездесетих година у бурним херцеговачким устанцима. У тим устанцима дошло се до сазнања да се устанички покрети и акције више не могу водити изоловано, неприпремљено и без извјесног степена међусобне усклађености, те да је потребно постићи јединство акције како појединих подручја тако и њих у цјелини са Црном Гором. Тиме се пружала могућност да се превазиђу неке унутрашње слабости које су у првом реду проистицале из локалних противурјечности, суревњивости и антагонизма устаничких главара. Њихови међусобни односи и односи са Црном Гором сређивали су се, поред осталог, и на тај начин што је знатан број херцеговачких и брдских главара био у сталној вези са Црном Гором, а поједини су и дуже боравили на црногорској територији или у њеним приграничним регионима.

Херцеговачки устанци средином XIX вијека, а нарочито устанак Луке Вукаловића 1861—1862. године, којим је Црна Гора била увучена у тежак рат са Турском, указивали су да се у начину остваривања устаничких циљева нешто мора мијењати и из обзира према великим европским силама и њиховој политици у разрјешавању источне кризе. На то су нарочито принуђавале међународне и дипломатске околности настале последице угушења Вукаловићевог устанка и завршетка црногорско-турског рата 1862. године.

Послије херцеговачког устанка Луке Вукаловића европске велике силе успоставиле су веома ефикасан систем надзора на устаничким територијама и нарочито појачале опрезност према политици Црне Горе и њеним везама са херцеговачким устаницима. Преко својих конзуларних служби и специјалних колективних међународних тијела оне су имале детаљан увид у стање ствари и настојале да обезбиједи спровођење свог замишљеног система пацификације, реформних акција и уговорних обавеза Турске према Црној Гори и устаничком становништву. И колико су такви органи, с једне стране, представљали извјесну гаранцију за поправљање стања, они су, са друге стране, били препрека даљем развоју устанка. Крајње ријешене да балканске ствари држе у својим рукама, европске силе су настојале да својом реформном концепцијом онемогуће сваку

самосталну акцију, поготову такву која би водила оружаним сукобима. Могућности за самосталне акције Црне Горе и устаничких маса у херцеговачким и брдским регионима сведене су тиме на минимум. Постало је очигледно да се у даљем припремању устанка и развиту ослободилачке борбе више не може ићи „против Европе“. Морали су се тражити нови начини и нови методи да би се, прије свега, могле користити бар оне околности које су произилазиле из противурјечности у европској дипломатији и политици великих сила. У таквим условима Црна Гора је била принуђена да изграђује нову тактику у својој спољној политици и дипломатској активности. Схватајући да се мора чувати од свих поступака који би могли бити цијењени као противни утврђеном систему великих сила, она је настојала да изгради нов план акције. Он се састојао у чврстој одлуци да се настави са извођењем упорних и непрекидних акција, али уз максилатно настојање да се оне могу ако не савим уклопити у систем политике великих сила, а оно бар правдати као једини излаз и као крајње средство заштите својих већ легитимних права. Могућност за примјену такве политике пружало је у пуном смислу ријечи и држање турских управљача према устаничким подручјима, који су избјегавали спровођење наметнутих реформи и одуговлачили примјену уговорних обавеза према Црној Гори. Црна Гора је низом аргумената и са релативном лакоћом могла увјерити европску дипломатију да су узалудни не само њени напори да узајамним сагласностима ријеша спорове са Турском и оствари своја легитимна права него и сви напори великих сила да се Турска приволи на коректно и благовремено испуњење својих обавеза према Црној Гори и херцеговачким устаницима. У одсуству добре воље турских управљача да се поступи по уговорним обавезама, званичној Црној Гори се пружала могућност да се с правом покаже присиљеном на употребу изванредних средстава, тј. на заоштравање свих спорних питања са Турском и подржавање кризних акција. У периоду до избијања устанка у Херцеговини Црна Гора је заоштрила низ веома крупних питања, почев од разграничења са Турском, регулација система утврђења, сукоба у разним пограничним регионима, нарочито према сјевероисточним крајевима земље, питања конзуларних представника, преко многобројних тржишних, економских и привредних проблема становништва, до тзв. подгоричког покоља и читавог дипломатског и међународног заплета око његовог рјешавања и задвољења црногорских захтјева. На читавој тој серији акутних проблема из односа са Турском Црна Гора је успјела не само да докаже оправданост својих виталних интереса него и да пред европском дипломатијом и јавношћу разголити турску политику избјегавања и одуговлачења извршења обавеза, којој је у ствари био циљ изигравање установљеног поретка. Стварало се оправдано увјерење да политика мирног и дипломат-

ског притиска на Турску није довољна да отклони разлоге неповјерења, пораста кризе и опасности оружаног сукоба.

Црна Гора је са пуним разлогом рачунала на међународни значај устаничких акција у разрјешавању источне кризе па је настојала да својом спољном политиком осигура повољне услове за њихово припремање и успјешан ток, у којему би и сама могла заузети одређено мјесто и играти одговарајућу улогу. Због тога је посебну пажњу поклањала изградњи чвршћих и сигурнијих веза са херцеговачким главарима и старјешинама.

Црногорско-херцеговачким везама и заједничким плановима давана су не увијек исправна и објективна објашњења, која се у крајњој линији заснивају на субјективистичким приступима. Права објашњења се, међутим, морају тражити у објективним законитостима развитка ослободилачког покрета како Црне Горе тако и Херцеговине, у објективности њихових узајамних интереса.

Већ од педесетих година прошлога вијека, када је ослободилачка борба постала трајни циљ и одлучно опредјељење херцеговачког становништва, било је јасно да би национално-ослободилачки покрет и револуционарна класна борба у Босни и Херцеговини могли послужити као непосредни повод за крупније европске догађаје. На то су указивали како сама снага и политичка зрелост ослободилачког покрета ових земаља, тако и појачано интересовање и опрезност великих сила према револуционарном врењу и акцијама у њима. Устанички прваци су сасвим одређено и јасно поимали неодржив положај Турске у Европи и припремали се за остварење националног и социјалног ослобођења. Такво стање је само по себи натурало и одређено становниште балканским државама, које су од предстојећег расплета источне кризе очекивале и коначно рјешење својих виталних питања. Рачунајући на предстојеће догађаје, Црна Гора је знала да не може остати „прости посматрач“ и да ће морати, према својим могућностима, учествовати у рјешавању судбине „балканских хришћана“. Управо оваква начела своје спољне политике изложио је књаз Никола руском цару Александру II у писму новембра 1876. године, када га је обавијестио о одлуци да заједно са Србијом ступи у рат противу Турске. Из тих разлога питање узајамних веза са херцеговачким устаничким покретом било је једно од најважнијих у политици Црне Горе.

Снажним подржавањем устанка Црна Гора је, са друге стране, као сусједна земља са слободном територијом, постајала незамјењиво уточиште и ослонац херцеговачког становништва и његових главара. Такве везе Црна Гора је одржавала користећи се правом пружања природног убјежишта жртвама турског терора и устаничким главарима којима је пријетила стална опасност од погрома и репресалија турских локалних власти. Под таквим изговорима територија Црне Горе служила је као сигу-

ран терен за планирање и припремање устаничких акција. Уочи избијања херцеговачког устанка у пограничном региону у Црној Гори налазило се под азилом неколико најистакнутијих херцеговачких главара, вођа устанака (Богдан Зимоњић, Лука Петковић, Алекса Јакшић и др.). Захваљујући таквим узајамним везама, Црна Гора је с правом сматрана главним чиниоцем у подстицању устаничког врења, па је снажно растао њен утицај и улога и на међународном плану. То се нарочито показало приликом избијања устанка 1875. године, када су у напорима за његово смиривање и Турска и европске велике силе придавале особит значај држању Црне Горе. Све до уласка у рат 1876. Црну Гору су и велике силе и сама Турска сматрале фактором који може да утиче на ток устанка и његове даље размјере, што је видљиво из богате дипломатске преписке која је вођена са циљем пацификације.

Да би Црна Гора могла да остварује овакву, по мом мишљењу, за балканске прилике специфичну политику, било је неопходно да направи прелом у својој спољнополитичкој оријентацији и нов продор према европској дипломатији. У том смислу је шездесетих и седамдесетих година дошло до радикалнијих промјена. Црна Гора је, прије свега, морала да обезбиједи сталнији и чвршћи ослонац на међународном плану. Како је овом периоду претходио дужи период спољнополитичке оријентације на Француску, коју је засновао књаз Данило, поставило се основно питање да ли је таква оријентација реална и перспективна. Почетком седамдесетих година она се показала некорисном и даље се, из неколико разлога, на претежну или искључиву подршку Француске није могло рачунати. Француска је на свој начин била заинтересована за источно питање. Она је у ствари била незаинтересована за балкански политички поредак, јер је на разрјешење источне кризе гледала као на посредан корак којим би остварила своје одређене претензије на другој страни. Она је, поред тога, седамдесетих година била поражена у рату са Пруском и изгубила је значајнији утицај и моћ у европској игри великих сила. Дакле, нити објективни интереси Француске, нити њен положај као велике силе нијесу више пружали Црној Гори никакве гаранције да преко ње може постићи своје политичке циљеве. Услед посебних разлога Црна Гора није могла рачунати ни на подршку Енглеске или Аустрије. Енглеска је због својих империјалних циљева одуговлачила расплет источног питања а тиме објективно помагала и опстанак европске Турске, а Аустрија је нескривеним потезима јасно манифестовала своје аспирације управо према устанички најспремнијим регионима Балкана, према Босни и Херцеговини. Сигурнији и трајнији ослонац Црна Гора је могла наћи једино у Русији као традиционалној заштитници и покровитељки.

Политички односи Русије и Црне Горе доста често и с пуно права објашњавају се етничком сродношћу, заједничком вјерском припадношћу и другим сличним разлозима. Ти разлози су несумњиво имали не мали значај у развијању међусобних веза и обостраној политици. Међутим, потпунија објашњења треба тражити и у неким другим факторима, управо у реалним историјским условима и околностима. Њих треба тражити у самом карактеру руске спољне политике према ослободилачким покретима балканских народа и у њеном наглашеном интересу за помагање тих покрета. За разлику од свих других европских сила које су одлучивале о расплету источне кризе, Русија се налазила у посебном положају. Док су остале европске велике силе претежно, ако не и искључиво, могле рачунати на дипломатско разрјешавање источног питања, за Русију је било сасвим извјесно да рушење турске империје мора рјешавати првенствено ратом уз, разумије се, потпору своје дипломатије. За њу није могло бити двоумљења у начину рјешавања источног питања и остваривања својих циљева на међународном плану. Усљед тога, у руској спољној политици националноослободилачки покрети на Балкану су представљали крупан интерес и са војног и са политичког становишта. Управо та околност била је одлучујући фактор и за оријентацију на Русију устаничких балканских народа, а разумије се и Црне Горе, којој је већ из дуготрајног искуства било јасно да не може полагати нарочите наде у европску дипломатију. Сасвим је друго питање кад се могао очекивати руско-турски рат и кад је он могао постати одлучујући за уклањање Турске са балканских територија.

Црна Гора је, дакле, самим историјским законитостима била принуђена на ревизију своје претходне десетогодишње спољнополитичке оријентације. Новом политиком књаза Николе, која је закључена његовом успјелом посјетом Петрограду 1869, Црна Гора је осигурала како подршку руске владе на међународнодипломатском плану тако и њену економску и финансијску потпору. Поред традиционалних наклоности и подршке којима се руководила у прихватању својих обавеза према Црној Гори, Русија је рачунала и на повољну улогу коју је Црна Гора играла и могла даље да игра у развијању устаничких акција у Херцеговини.

Други, врло важан и утицајан чинилац који је Црну Гору упућивао на руску подршку и такође руководио руску владу био је пораст и улога руских славенофила, који су се тих година, иначе предани националноослободилачким покретима балканских народа, нарочито истицали својом скоро доминирајућом улогом у јавном, државном и дипломатском апарату Русије.

Обезбеђењем руске помоћи Црна Гора се учвршћивала у два смисла. Осигурала је сталибнију и трајнију гаранцију јед-

не велике силе и њену перспективнију дипломатску подршку, на коју је с поуздањем могла рачунати у будућем расплету догађаја и одлучивању о својој судбини као државе. Истовремено обезбиједила је и материјалну помоћ која је битно увеличавала њене скромне и за политичке циљеве недовољне економске снаге. Самим тим Црна Гора је поуздано учвршћивала и свој утицај на херцеговачка и брдска устаничка жаришта. Руска помоћ и њена покровитељска заштита јачале су одлучност и поуздање устаника у Црну Гору. У покретању многих устаничких проблема Црна Гора је постала иницијатор и посредник код Русије, великих сила и саме Турске. Она је практично, у извјесном смислу, била овлашћени посредник, утичући на тај начин и на сам ток и формулисање устаничких захтјева и начин њиховог рјешавања (нпр., жалбе херцеговачких главара на турске поступке упућене руском цару преко књаза Николе априла 1873. и у јесен 1874. године).

Кад је ријеч о спољнополитичкој и дипломатској дјелатности Црне Горе уочи избијања херцеговачког устанка и великог рата са Турском, посебно се намеће потреба разматрања односа Црне Горе и Србије. О одсуству интензивније сарадње и практично корисних споразума између Србије и Црне Горе до избијања рата доста се писало, али су, по мом мишљењу, остале недовољно исцрпљене и објашњене најважније околности и узроци, без чега није могуће дати пуно објашњење. У том смислу претежно су истицани као разлози супарништво и престиж ове двије земље, ривалство и антагонизам њихових династија уопште и посебно на плану утицаја у устаничким подручјима, што је несумњиво имало веома важну улогу у ометању заједничких акција и постизању заједничких планова. Међутим, ипак се мора поставити питање да ли су само ти разлози могли имати одлучујући значај, или су односе одређивале објективније друштвене законитости, које су у крајњој линији одређивале и понашање званичних управљача и представника и Црне Горе и Србије. Ово питање намеће се и због саме чињенице што се показало да су у одсудном моменту, са избијањем устанка и неопходношћу уласка у рат, Србија и Црна Гора релативно брзо и лако успјеле да склопе и формалне међудржавне конвенције. Кад је последице избијања устанка у Херцеговини постала очигледна неминовност рата противу Турске, Србија и Црна Гора закључиле су тајну конвенцију и пун споразум о акционој сарадњи, упркос свим ранијим противурјечностима и несугласицама.

Разлике у становиштима и садржају спољнополитичких концепција Србије и Црне Горе у предустаничком периоду произилазиле су у првом реду из разлика у њиховом стварном међународном и унутрашњем положају, који је у основи одређивао и систем вођења њихових међународних и дипломатских послова. Србија се, као и неке друге балканске земље, налазила

у статусу вазалне државе, чији је положај према Турској био одређен уставним актима Порте и као такав прихваћен и дефинисан међународним уговорима. Такав државно-правни положај везивао је руке Србији и онемогућавао јој сваки покушај једностраних акција, које би се и од стране Турске и од стране великих сила могле квалификовати као нелојална повреда утврђеног међународног поретка. Услед тих околности Србија је била објективно принуђена да у својој политици у први план истура дипломатско припремање догађаја и остварења својих ослободилачких циљева. Насупрот томе, црногорска државност се развијала управо обрнуто — у отвореној негацији свих Портиних права, превасходно права суверенитета, што је у европском међународном систему већ било прихваћено као реално стање, а што је Црној Гори, како је већ речено, пружало могућност за вођење активне и практичне политике. Управо из тих околности потицале су и разлике у гледиштима званичне Црне Горе и Србије о развијању ослободилачких покрета и постизању међусобних споразума. У току преговора за изградњу заједничке платформе Србије и Црне Горе сукобљавале су се њихове основне концепције — настојање Србије да се закључи начелни међудржавни уговор, као довољна основа за сарадњу, и црногорско инсистирање да се прецизира практична политичка и војна садржина споразума, као битан услов за постизање ма каквог уговора. Ове двије концепције јасно су изражене и формулисане у преписци књаза Николе и књаза Милана Обреновића поводом мисије Ранка Алимпића и пројекта уговора између Црне Горе и Србије. Површно посматрана, србијанска и црногорска размимоилажења у концепцијама могла би изгледати мотивисана иначе видним елементима династичке загрижености и међусобне сумњичавости и неповјерења, који свакако нијесу били без утицаја, али сигурно нијесу могли бити ни одлучујући. Србија је због свог међународног положаја и свог посебног односа према Порти била принуђена да се у ишчекивању расплета и наступајућих догађаја оријентише претежно на тиху политику, чекајући повољне услове и прилике, док је Црна Гора због своје властите ситуације приоритет давала практичној политици, политици акције, која је ишла на изазивање кризе и убрзавање догађаја. Политика и једне и друге земље била је у крајњој линији одређена и условљена објективним стањем и околностима, а не произвољним становиштима њихових владара и управљача.

Активна политика Црне Горе у потпуности је погодовала политици устаничких првака код којих је седамдесетих година поново порасла одлучност да се убрза акција за постизање основног циља — националног и социјалног ослобођења. И колико год је устаничким крајевима била неопходна и драгоцјена помоћ и интервенција Црне Горе, толико је Црна Гора на устанички покрет Херцеговине и осталих крајева гледала као на

веома важан чинилац у афирмацији своје политике. Управо у тој подударности и коегзистенцији интереса и циљева може се наћи објашњење потпуне сагласности и најтјешњих веза Црне Горе и херцеговачких устаника.

Устанички немири и врења у Херцеговини веома су користили политици Црне Горе јер су знатно доприносили могућностима за повољније и брже рјешавање њених властитих питања. Комплексу црногорских спорова са Турском придруживали су се и револуционарни немири проузроковани бруталном и неодрживом турском политиком и њеним системом на једном осјетљивом подручју, са којег се сваки час могла очекивати запаљива искра. На тај начин црногорско-турски спорови добијали су у очима европских великих сила и европске јавности уопште далеко већи значај него што би га имали да су изоловано и сепаратно третирани. Свако заоштравање прилика на устаничким подручјима ишло је у прилог напорима Црне Горе да рјешавање својих питања представи у стварном обиму и нужности, предочавајући њихово међународно значење.

На основу такве подударности заједничких интереса и циљева сасвим је природно било очекивати и обострану заинтересованост за заједнички план акције. Такав план припремања устанка стваран је непрекидним контактима херцеговачких првака и представника званичне Црне Горе, који су нарочито били интензивни и плодотворни током 1873. и 1874. године, када се и дошло до пуног споразума о заједничкој акцији. Црна Гора је изразила чврсту ријешеност да пружи пуну помоћ устаницима и спремност да када отпочне устанак ступи у рат са Турском. Паралелно са припремама устанка Црна Гора је заоштравала до усијања своје спорове са Турском, чему је врхунац био подгорички покољ 1874. године. Према томе, херцеговачки устанак се никако друкчије не може цијенити него као крупно револуционарно-ослободилачко дјело херцеговачких устаника, које је припремљено уз поуздани ослонац на Црну Гору и уз њену пуну сарадњу. Одлука Црне Горе да се у току устанка упусти у рат са Турском била је условљена реалистичком процјеном међународних прилика и закључком да своје властите проблеме и односе са Турском може повољније и сигурније рјешавати у ширем обиму ослободилачких проблема балканских земаља.

На крају свега би се могао извести поуздан закључак да је Црна Гора, захваљујући одређеним историјским условима и својој реалистичкој спољној политици, успјела да одигра крупну улогу на међународном политичком и војном плану 1875—1878. године и да на тај начин пружи знатан допринос у разрјешавању крупних питања своје властите судбине и судбине покорених балканских народа.

Tomica NIKČEVIĆ

LES CARACTERISTIQUES GENERALES DE LA POLITIQUE ETRANGERE ET DES DEMARCHES INTERNATIONALES DU MONTENEGRO AU COURS DES PREPARATIFS DE L'INSURRECTION EN HERZEGOVINE EN 1875

Résumé

L'auteur souligne que dans l'attente du dénouement de la grande crise d'Orient dans les années soixante et soixante-dix du XIXe siècle, le Monténégro était fermement décidé à prendre une part active aux événements qui allaient suivre, et qu'il avait adapté à ce plan sa politique étrangère dont les deux principaux objectifs étaient: 1) Travailler, par une politique active, à la préparation et au déclenchement de l'insurrection en Herzégovine (1875); en effet, supputant son importance internationale et le rôle qu'il jouerait vraisemblablement dans les événements d'Europe, le Monténégro attribuait une signification particulière au mouvement de libération nationale d'Herzégovine. 2) Socieux de s'assurer un soutien plus ferme et plus prometteur sur le plan international, le Monténégro se devait de prendre une série de dispositions pour renouveler ses liens traditionnels avec la Russie; ces rapports avaient été rompus pendant la période décennale du règne du Prince Danilo qui s'était tourné vers la France. L'auteur met particulièrement l'accent sur l'importance du soutien et de l'aide de la Russie pour la politique du Monténégro et la consolidation de son influence sur les régions insurgées. Il examine à part les relations entre le Monténégro et la Serbie avant l'éclatement de l'insurrection.

C'est par les circonstances et conditions socio-politiques objectives que l'auteur explique la politique étrangère et les démarches internationales du Monténégro de cette époque.

En conclusion, il indique que par sa politique réaliste le Monténégro créa les préalables qui allaient lui permettre, lors du déclenchement de l'insurrection en Herzégovine, de faire son entrée sur la scène politique en sujet international agissant et de jouer un important rôle politique et militaire pendant la guerre avec la Turquie (1876—1878).

